

Skolehistorisk litteratur

CARL E. JØRGENSEN og V. G. KONRADSEN: *Series Rectorum. Danske rektorer ved gymnasier og kurser siden reformationen. 1967.*

Mange danske gymnasier har en lang og bevæget historie bag sig, og flere af dem har da også for længst fundet deres historikere. En særlig plads indtager F. E. Hundrup som de danske latinskolepersonals historiker, og han nævnes således med fuld ret side om side med præstestandens historiker S. V. Wiberg i forordet til Carl E. Jørgensens og V. G. Konradsens »Series Rectorum«. Bogen, der bærer undertitlen »Danske rektorer ved gymnasier og kurser siden reformationen«, er udgivet af Gymnasieskolernes lærerforening med det specielle formål at samle så komplette fortegnelser over skolernes ledere som muligt og at identificere disse. Mere omfattende levnedbeskrivelser har man ikke villet bringe, men nok oplysninger om uddannelsesmæssige kvalifikationer. Der er hermed fremkommet en særdeles nyttig opslagsbog, hvori man hurtigt kan orientere sig om de forskellige skoler og kursers ledere fra reformationstiden frem til 1967. Det er vel naturligt, at man leder forgæves efter Sommersted »latinskole« under skolerne, men måske havde det været rimeligt at optage den under kurserne? Prisværdigt er det, at afståede landsdele er medtaget i deres danske tid, Lund stift til 1658, Slesvig til 1864.

Den endelige redaktion af bogen er foretaget af Carl E. Jørgensen, og kun ganske enkelte steder er der sluppet andet end de helt grundlæggende facts med. At det giver lidt krydderi, skal ikke nægtes, men ret beset er det ikke altsammen lige vægtigt, ja noget måske ligefrem uretfærdigt eller ensidigt, som f. eks. Henrik Pontoppidans dom over Randers rektoren H. K. Whitte. Hans række af oversættelser af Terents lystspil tyder i det mindste på mere humoristisk sans, end Pontoppidan tillægger ham.

Det er to latinskolefolk, der står som bogens forfattere. Viggo Glud Konradsen virkede ved Hjørring Gymnasium fra 1916 til han faldt for aldersgrænsen 1958. Han har tidligere offentliggjort et par personalhistoriske bidrag i gymnasiets årsskrift og har i sit otium arbejdet med series rectorum. Den anden forfatter, adjunkt ved Viborg Katedralskole Carl E. Jørgensen, står derimod midt i sit virke, selv om han har en betydelig større produktion bag sig. Der er i denne forbindelse især

grund til at fremhæve de vægtige bidrag til latinskolehistorien fra hans pen: Århus katedralskoles historie, Den lærde skole i Danmark fra reformationen til 1640, Viborg katedralskoles historie, Fåborg latinskoles lærere, Skolemester og hører samt sidst udgivelsen af J. Chr. Sixhøjs manuskript Viborg Katedralskoles Dimittender 1630–1879. Vi har ikke mange af disse elevfortegnelser på dansk, men at de er til uvurderlig nytte både for personalhistorikere, lærdomshistorikere og lokalhistorikere, er hævet over enhver tvivl. Ved kommende udgivelser af lignende art kan Carl E. Jørgensens udgave af Sixhøjs manuskript tjene som forbillede. Bogen er udgivet af Viborg Byhistoriske Arkiv.

Da det nu er fastslået, at *Series Rectorum* er et nyttigt opslagsværk udarbejdet af kompetente fagfolk, må det være tilladt at komme med et par kritiske bemærkninger. Den første gælder litteraturhenvisningerne, der synes at være ret tilfældige. Den anden er alvorligere. I forordet tager Carl E. Jørgensen forbehold for oplysningernes fuldstændighed for Skånes vedkommende, men ikke for Slesvigs. Det havde der imidlertid i allerhøjeste grad været grund til. Afsnittet er udarbejdet af lektor Konradsen, der ikke synes at kende de to lærdomshistorikere Otto Fr. Arends og Ths. O. Achelis, der for Slesvigs vedkommende svarer til Wiberg og Hundrup. Resultatet bliver derefter og skal illustreres ved de to eksempler Haderslev og Åbenrå. For Haderslevs vedkommende er rektorerne overtaget fra et værk fra 1844 uden at Ths. O. Achelis' artikel »Haderslev Latinskoles rektorer og lærere indtil 1800« i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1957 er benyttet. Johannes Bock identificeres med sognepræsten Johan Boethius i Klakring, men blev i virkeligheden efter Haderslevtiden superintendent i Hameln. Herman Pistor (Becker) døde ikke 1584, men blev derimod 1583 præst ved Mariæ kirke i Helsingør, hvor han døde 1592. Jensenius Corvinus (Ravn) var rektor til 1650, ikke til 1640, og så fremdeles. For Åbenrås vedkommende er oplysninger ikke blot mangelfulde, men simpelthen misvisende. Det starter med litteraturlisten, hvor Årb. Sønderjyll. 1961 ingen mening giver, men det skulle måske have været Åbenrå bys historie bd. I, der netop udkom 1961, og som er særdeles relevant? Derefter følger en henvisning til Åge Bondes udmærkede artikel i Åbenrå Samfundets årsskrift 1945, der blot ikke handler om latinskolen, men om borgerskolen. Til gengæld savnes de to artikler af Ths. O. Achelis »Aus der Geschichte der Lateinschule in Apenrade« (*Die Heimat* 1927) og »Deutsche und dänische Schulen

in der Propstei Apenrade» (Zeitsch. der Gesell. für schl.-holst. Geschichte Bd. 65, 1937). Fra Åbenrå anføres 8 rektorer, hvoraf de fire er direkte forkerte personer. Forholdet var det, at diakonerne i Åbenrå virkede som rektorer indtil 1639, og de kan slås op i Arends »Gejstligheden i Slesvig og Holsten«; derefter havde skolen følgende rektorer: Christian Wendler –1649, Troels Olufsen 1649–, Anton Bruun –1655 (afsk.), Christopher Meerkatz 1655–57 (afsk.), Paulus Jacobi Risius –1659 (død), Martin Milius –1675 (død), Frøderus Christian Fabricius –1699, Johann Georg Kier 1699–1704 (afsk.), Bertram Augustini 1704–1740, Barthold Augustini 1741–1789 (død), Johannes Andreas Kruchenberg –1791 og Jürgen Friederich Matthiesen fra 1791 til skolens nedlæggelse 1807. Med til billedet af det slesvigske tillæg hører også, at man forgæves leder efter latinskolerne i Frederiksstad (1772–1827), Eckernförde og Tønning (nedl. 1806). Det er en skam, at den nydelige og praktiske bog skæmmes af det, der var tænkt som et ekstra plus.

Det skal tilføjes, at bogen er forsynet med udmærkede registre.

Hans H. Worsøe.

REIDAR MYHRE: *Holbergs pædagogiske idéer*. Fabritius & Sønners Forlag, Oslo 1969. 271 sider.

Som bekendt erklærede Ludvig Holberg i indledningen til sine *Moralske Tanker*, at han havde »søgt at moralisere paa adskillige Maader«, og at han med sine komedier havde »omstøbt disse Rigers Almue ligesom udi en anden Form«. I den afhandling om Holbergs pædagogiske ideer, som lektor Reidar Myhre fornylig har udsendt, får man god besked om den virksomhed som moralist og folkeopdrager, som Holberg hentyder til med det citerede, men nok så meget om hans indsats som pædagogisk teoretiker og reformator.

Holbergs dannelsesprogram havde som underlag begreberne natur og frihed – med alt, hvad de indebar i begyndelsen af det 18. århundrede. Det stod i klar og udtalt modsætning til det gamle autoritetsbundne og »pedantiske« dannelsesideal og hævdede alternativt hertil, at opdragelsens og dannelsens mål måtte være at skabe mennesker, som intellektuelt set havde fået opdyrket deres evne til at tvivle, undersøge og afveje og til at skelne mellem de tomme kundskabsskaller og den

sande, personlighedsrelevante, livsorienterede og socialt funktionsduelige lærdom, – som moralsk set havde lært sig selv og deres begrænsning at kende og i deres stræben lod sig lede af sandhedskærlighed, tålmod, tolerance og medansvarlighed, – som religiøst set var gudfrygtige og ydmyge, dog hellere i hjertet end i munden, således at de kunne virke gennem eksemplets magt, – som æstetisk set havde fået uddannet deres gode smag, – og som endelig fysisk set ikke vanskøttede sig, men levede op til erkendelsen af den nære forbindelse mellem legemligt og sjæleligt. Sådanne mennesker var det, Holberg havde i tankerne, når han hævdede, at opdragelsen skal gøre børnene til mennesker.

Det gamle ideals metodiske udtryk specielt inden for universitetspædagogikken – det område, som naturligt nok havde Holbergs særlige interesse – var forelæsningsen, et levn fra en tid, da bøgerne var håndskrevne og derfor normalt uoverkommelige for studenterne, samt disputationen, et udslag af skolastisk ærbødighed for den formelle logik. Men hvad ville Holberg da konkret sætte i stedet? Jo, han ville, at »Lectores« skulle forvandle sig til »Responsores«, at forelæsningserne altså skulle omdannes til spørgetimer, samt at »de nu brugelige Disputationer bleve forvandlede til Socratiske Samtaler«.

Såvidt metoderne. Hvad de didaktiske principper angår, gjorde Holberg sig til talsmand for interesseprincippet, aktivitetsprincippet og anskuelighedsprincippet, og hvad dannelsesmidlerne angår, foretog han en rangordning af fagene efter deres dannelsesværdi. Religionen fik tildelt førstepladsen, dog således, at retten til kritisk at »examinere« den ikke blev afskrevet; på dette som på alle andre områder gjaldt, at fornuften var det rette erkendelsesorgan, ganske vist med den modifikation, at visse ting uden at stride imod den er hævet over den. Filosofien kom på andenpladsen, idet Holberg dog i alt væsentligt afskedigede metafysikken, logikken og retorikken og forstod den som et moralstudium, – hvilket vil sige et menneskestudium, idet moralbegreberne blev opfattet som relative, som afhængige af, hvordan den guddommelige (naturlige) lov blev brudt, spaltet og farvet under passagen gennem det menneskelige temperament. Også historien fik tillagt en betydelig dannelseseffekt; ret læst tjener den mennesket til opbyggelse og opmuntrer det til dyd og forsigtighed – eller holder et spejl op, så det lærer sig selv bedre at kende; desuden bidrager den til den intellektuelle dannelse ved at stille et kursus i selvstændig tænkning til rådighed og til den religiøse dannelse ved at tilsikre den et

fundament. Hvad grammatikken, dvs. de klassiske sprog, angår, tog Holberg afstand fra den hævdvundne indtæring af glosser, regler, definitioner og etymologiske forklaringer, men ikke fra undervisningen i emnerne i og for sig. Men parallelt hermed fremhævede han modersmålskundskaben som et vigtigt dannelsesmiddel, idet han lagde vægt på såvel det patriotiske aspekt som det demokratisk-pædagogiske: der måtte finde en folkeliggørelse af dannelsen sted, så latinen kunne blive frataget sin uheldige rolle som adskillelseskriterium mellem lærd og læg. Også de moderne fremmedsprog tilkom en plads i spektret, – og endelig tog Holberg stilling til musik og rejser som dannelsesmidler; til musikken stillede han sig positivt, vel fordi den tilfredsstillede hans personlige behov for følelsesmæssige udtryk; til rejserne stillede han sig derimod mærkværdigt nok temmelig negativt.

I det teoretiske reagerede Holberg ikke blot mod mangt og meget gammelt, men også mod et og andet nyt, som forekom ham overfladisk og letkøbt. Erasmus Montanus er et vrængbillede af den gamle dannelse, som Jean de France er en karikatur af den nye. Imidlertid fortjener det pointering, at Holbergs reaktion aldrig rettede sig mod kernen i de nye dannelsesideer, men kun mod de overdrivelser og banaliseringer, som de blev gjort til genstand for, – og at hans principielle tilslutning til de nye ideer ikke implicerede en definitiv afvisning af traditionen; det var den antihumane forvaltning af den, formalismen og pedanteriet, som var anstødsstenen. I medfør af sin intellektualisme var Holberg et ægte barn af oplysningen, – men han brugte altså vel at mærke denne intellektualisme til »å forsvare det beste i den gamle livsholdning og forsone den med det beste i det nye«. For så vidt var han en slags dannelsessyntetiker.

Hvad angår intellektualismen, konkluderer Myhre, at den var Holbergs styrke – såvel som hans begrænsning og svaghed. »Han underkjente i oppdragelsen den verdi som ligger i fantasi og følelse, begeistring og tro, i det hele den åndens grepethet som ligger bak de store og lysende gjerninger i menneskehetens historie«. Understregningen af fornuftens betydning var imidlertid historisk set en nødvendighed, som lagde fundamentet for den senere udvikling, bl. a. for Grundtvigs pædagogiske indsats.

Afhandlingen indledes med en drøftelse af, hvad der var grundmotivet i Holbergs forfatterskab, forklaringen på, at han i det hele taget skrev. Hans egen erklæring om, at det var for at moralisere, er

naturligvis i denne sammenhæng ikke uden vidnekraft, men dog i et vist omfang udtryk for et behov for fra et fikst punkt at kunne overskue det mangfoldige. Eftertiden har besvaret spørgsmålet på meget forskellig vis. Georg Brandes, Otto Skavlan og Ernst Sars har kraftigt understreget, at Holberg ville revse og reformere, mens Paul V. Rubow og F. J. Billeskov Jansen lige så kraftigt har hævdet, at han ville sikre sig en plads som anerkendt forfatter og altid lod »det litterære Synspunkt« være afgørende. Reidar Myhre, hvis indfaldsvinkel til problematikken er genetisk, argumenterer for, at sandheden er at finde et sted imellem disse yderligheder, – at det Holberg'ske grundmotiv er »en indre formdrift, en glede over å produsere, paret med litterær teft og personlig ærgjerrighet«.

Da Holberg ikke var fagpædagog og ikke har givet en systematisk fremstilling af sin pædagogiske tænkning, må billedet sammenstykkes på basis af en række indbyrdes meget forskelligartede kilder. Hvad disse »pædagogiske Tekster« angår, har F. J. Billeskov Jansen fremhævet, at det genremæssige har udøvet en vis »tvang«, – og i medfør heraf behandlet dem (eller i hvert fald en del af dem) »som det de er, Essays«. Herover for anfører Reidar Myhre, at genremæssige krav ikke synes at have spillet nogen væsentlig rolle for udformningen af de pædagogiske ideer, og at der i denne henseende synes at være en indre enhed i Holbergs forfatterskab. Den inderste kerne i dannelsesidealet er »idéen om den personlige sannhetstilegnelse«; om den finder man, som demonstreret i afhandlingen, alle de pædagogiske ytringer og teoretiseringer grupperet.

Det pædagogiske program forefindes fuldt udfoldet i fortalen til den *Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab*, som Holberg afsluttede under sit ophold på Borchs Kollegium, men som han først udgav efter sin studierejse til Paris og Rom. Fortalen er »den første fyldige formulering av Holbergs tanker om dannelsens vesen«.

I detaljer at angive, hvordan dette tankesæt er blevet til, ligger uden for det muliges grænser. Det konstitutionelle og temperamentsmæssige har vel legeret sig med personlige erfaringer fra skolegangen i Bergen, forsøgene på at begå sig som huslærer og studierne ved Københavns Universitet og de udenlandske læresteder, som Holberg besøgte under sine rejser, og idémæssige påvirkninger fra tidens pædagogiske tænkning i almindelighed og fra Samuel Pufendorf og Christian Thomasius i særdeleshed har naturligvis spillet stærkt ind. Afhandlingen bringer

en god og nyttig skitse af den europæiske og danske tidsbaggrund og en grundig og interessant analyse af Holbergs forhold til de nye dannelsesideer i tiden mellem den teologiske embedseksamen og offentliggørelsen af det nævnte natur- og folkeretlige skrift.

Med hensyn til baggrunden må man erindre, at renæssancen ganske vist havde indvarslet et opgør, men at det middelalderlige skolastiske system med dets autoritative karakter og teologiske dominans ikke desto mindre prægede lærdomslivet ved de europæiske universiteter langt ned i det 18. århundrede. Svarene på de spørgsmål, som opkastedes, søgte man hos de gamle forfattere, og svarede de ikke direkte, tog man den formelle logik til hjælp og udledte svaret. Men denne måde at drive videnskab på havde ved indgangen til århundredet allerede længe været konfronteret med og truet af en ny videnskabelighed, som satte iagttagelsen af fænomenerne i højsædet og krævede tænkningen løst af autoriteternes bånd og individets integritet respekteret. Vigtige milepæle på vejen havde været Keplers bevisførelse for det kopernikanske verdensbilledes holdbarhed, Brunos åbning af det kosmiske uendelighedsperspektiv, Newtons udformning af en lære om tyngdekraften, Galileis grundlæggelse af den moderne fysik, Harveys opdagelse af blodets kredsløb, Hobbes' forklaring af menneskets natur ud fra bevægelseslæren, Bacons filosofiske understregning af iagttagelsens og eksperimentets betydning, Descartes' hævde af det kritiske ræsonnements primat og endelig Bayles forsvar for den religiøse relativisme. På det pædagogiske område gav Rabelais det dannelsesideal, som modsvarede hele denne udvikling, en første teoretisk udformning. I Tyskland blev Pufendorf og Thomasius dets fremragende og konsekvente forkæmpere, og i England afstedkom Locke et eklatant brud med den traditionelle erkendelsesteoretiske psykologi.

Et nærliggende problem for en kortlægning af Holbergs pædagogiske ideer må naturligvis være, hvornår og hvor han tilegnede sig og bevidstgjorde ideerne. Reidar Myhre fastslår som indledning til denne del af sin analyse, at Holberg forlod universitetet som en »rettroende candidatus«, og kaster sig derefter ufortøvet ud i en drøftelse af, hvilken betydning Locke eventuelt kan have haft i sammenhængen. Utvivlsomt er den engelske tænkners rolle blevet fremhævet alt for stærkt, – f. eks. af Einar Høigård og Herman Ruge i *Den norske skoles historie*, 1947, og af Fr. Ording i *Pedagogikkens historie*, 1950. På den anden side har Th. A. Müller i sin grundlæggende afhandling om *Den unge Lud-*

vig Holberg, 1943, hævdede, at opholdet i England i det store og hele var uden betydning for Holberg, samt at man jo iøvrigt i det temmelig konservativt indstillede Oxford havde forbudt Lockes skrifter. Hvad angår dette sidste, modificerer Myhre synspunktet igennem en påpegning af, at Locke trods visse forsøg på undertrykkelse var forholdsvis velkendt i Oxford; han gav selv udtryk for forbavselse over, at der netop ved dette universitet i 1696 kunne udkomme et kompendium til studiebrug over hans *Essay Concerning Human Understanding*. Imidlertid havde Holberg ikke megen kontakt med lærdomslivet i Oxford, idet han ikke var optaget på et college og følgelig ikke havde adgang til den undervisning, som meddeltes af fellows og tutors. Desuden havde han privatelever og dyrkede sin musikalske interesse, ligesom han arbejdede flittigt med indsamling af materiale til brug for et verdensgeografisk værk, der skulle tjene som fundament for den påtænkte karriere. Påfaldende er det da også, at Lockes navn ikke dukker op i Holbergs forfatterskab før i 1728 (i 2. udg. af *Naturens og Folke-Rettens Kundskab*). Reidar Myhres konklusion falder da tilnærmelsesvis sammen med F. J. Billeskov Jansens i *Dansk Litteratur Historie*, bd. 1, 1964: englandsrejsen 1706–08 synes ikke at have givet Holberg »varige indtryk af de nye kritisk-filosofiske tendenser i engelsk tænkning«.

Den studierejse, som Holberg i efteråret 1708 foretog til Tyskland, fik efter traditionel opfattelse kun den betydning for ham, at den skærpede hans blik for det latterlige i de indholdstomme teologiske og metafysiske disputationer og i det latinske pedanteri. Myhre gør hertil den anmærkning, at Holberg på rejsen ikke blot mødte typiske repræsentanter for den gamle dannelse, men også i hvert fald to fremtrædende talsmænd for den nye, – nemlig J. B. Mencke og Chr. Thomasius.

Hjemkommet fra denne rejse blev Holberg optaget som alumne på Borchs Kollegium. Her skrev han sin *Introduction til de fornemste Europæiske Rigers Historier* og det geografiske *Anhang til den historiske Introduction*, og her fuldførte han som nævnt også den *Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab*, hvis udgivelse blev udskudt til efter den rejse til Frankrig og Italien, som han foretog i årene 1714–16. Den i den pædagogisk-teoretiske sammenhæng vigtige forale, der blev udarbejdet efter hjemkomsten og må betragtes som en frugt af rejsen, står som vist af Kåre Foss i gæld til Barbeyracs indledning til en kommenteret fransk udgave af Pufendorfs *De jure naturæ et gentium*, – ligesom selve teksten for store deles vedkommende må betragtes som

et dansk Pufendorf-kompendium. Reidar Myhre finder det dog forsvarligt at betragte fortalen som Holbergs personlige ejendom, for såvidt som den er »et ekte uttrykk« for hans pædagogiske position, – på dette tidspunkt og altid siden.

Reidar Myhre har med *Holbergs pædagogiske idéer* afstedkommet en rimeligt detaljeret kortlægning af en problemkreds, som naturligvis ved forskellige lejligheder er blevet tangeret af forskningen, men som trods den centrale placering i Holbergs tankeverden ikke tidligere har været gjort til genstand for en specialstudie. Afhandlingen vidner om en omfattende belæsthed og et forsigtigt og fornuftigt jugement. Den er klart disponeret, omend på en sådan måde, at det er blevet til temmelig mange gentagelser. Et fyldigt noteapparat giver læseren gode kontrolmuligheder. Derimod savner man i allerhøjeste grad et personregister.

Hvad angår kilder etc. kan forskelligt indvendes. For epistlernes vedkommende henviser Myhre til Chr. Bruuns fembindsudgave, 1865–75; rimeligere ville det imidlertid have været, om han havde refereret til F. J. Billeskov Jansens ottebindsudgave, 1944–54, ikke blot fordi den har absorberet den mellemliggende periodes forskningsresultater, men også fordi den selv må betragtes som et vægtigt forskningsbidrag. Udgaven nævnes s. 249, men som syvbindsværk og med dateringen 1946–52. På tilsvarende vis nævnes Holbergs *Samlede Skrifter* som syttenbindsværk; Myhre har tilsyneladende ikke opdaget, at det Carl S. Petersen'ske livsværk i 1963 kompletteredes med et bd. 18, med F. J. Billeskov Jansen og Aage Hansen som udgivere og indeholdende variantapparat og tekstkritisk tillæg.

Endvidere tager det sig kuriøst ud, at Myhre ikke har gjort brug af den udgave af Holbergs *Baccalaurprogram og Rektortale*, som Holbergsamfundet udgav i 1961, i oversættelse ved H. D. Schepelern og med en fortrinlig indledning af Alf Henriques. Rektortalen er en af de vigtigste kilder til forståelse af Holbergs dannelsesideer og derfor ofte citeret i Myhres afhandling, iflg. note 3 s. 264 i oversættelse efter den latinske originaltekst med skelen til den tyske tekst i *Des Herrn Baron von Holbergs übrige kleine Schriften übersetzt*, 1755. En sammenligning mellem f. eks. den norske version af det citat, som bringes s. 146, og Schepelerns tilsvarende danske version (anf. skr. s. 44) mere end antyder, at der kan være grund til at beklage Myhres manglende kendskab til den meget præcise danske oversættelse af rektortalen.

At Sven Gundels Dansk lærerforeningsudgave af *Erasmus Montanus*

iflg. forkortelseslisten s. 9 er benyttet i 1935-editionen og ikke i den oprindelige edition fra 1915, kan motiveres med henvisning til, at Gundel jo fortløbende reviderede sin kommentar under hensyntagen til den nyeste forsknings landvindinger. Derimod kan det være vanskeligt at begribe, hvorfor der i litteraturfortegnelsen ikke findes en henvisning til Alf Henriques' Dansklærerforeningsudgave fra 1961 af den samme komedie.

Aage Jørgensen.